

Sofija Petković, Milica Tapavicki-Ilic, Касноантичко Утврђење Horreum Margi. Late roman Fortification Horreum Margi, Digital Art Company Belgrade, Belgrad, 2020, 250 p. + 44 pl.

Cartea prezentată în aceste câteva rânduri este una mult așteptată de către cercetarea arheologică din Serbia și în același timp de către toți cei implicați în cercetarea arheologică a provinciilor dunărene din Imperiului Roman. Ea este, de fapt, o cercetare monografică, bazată în principal pe cercetările arheologice de la sfârșitul anilor '80, dar care valorifică și cercetări mai vechi, puțin vizibile la nivel de literatură arheologică.

Așezat într-o poziție strategică, la răscruce de drumuri, orașul roman *Horreum Margi* a devenit un important nod comercial și militar (ca sediu al legiunii a VII-a Claudia), în egală măsură un oraș de tranzit pentru oameni și mărfuri, ceea ce scoate în evidență importanța comercială a orașului pentru perioada secolelor I-IV AD. Prosperitatea de care s-a bucurat, a dus la creșterea importanței politice a orașului, deși acesta avea doar statutul de *municipium*, el fiind însă pentru scurt timp capitală a Moesiei Superior. Aflat pe *Via Militaris*, *Horreum Margi* a fost un important centru provincial, însă din păcate, foarte puțin cercetat. Schimbările politice și pericolele secolului al III-lea, au dus la împrăjmuirea orașului cu zid. Cu toate acestea, el suferă distrugereri, în urma cărora zidul este reparat, și chiar modificat, fiind reconstruit între 364–378, orașul cunoscând acum o mare dezvoltare. De menționat este și momentul în care *Scutaria Horreomargensis* deschide o fabrică de stat pentru scuturi. *Horreum Margi* a continuat să funcționeze și în secolele IV-VI AD, fiind unul dintre centrele provinciale din Moesia Prima.

Pentru început, cartea beneficiază de o УВОД/ *Introducere* (p. 11–20) în care *Horreum Margi* este încadrat spațial și istoric. De asemenea, sunt prezentate și sursele istorice ale cercetării sitului, de la F. Kanitz în 1861, la semnalările de descoperiri din perioada interbelică, precum și cele mai valoroase artefacte găsite aici.

Primul capitol, *Археолошка истраживања римског утврђења Horreum Margi/ Cercetările arheologice de la Horreum Margi* (p. 23–72) deține, alături de capitolul II, cea mai mare pondere în economia lucrării. El prezintă cercetările făcute în acest sit, disponerea acestora, problemele apărute, stratigrafia verticală și orizontală, cronologia, materiale, discuții.

Prima fază a săpăturilor este la nivelul 1962–1963, acestea fiind conduse de către D. Piletić. În urma acestora a luat naștere muzeul local.

Cercetările arheologice au fost și sunt îngreunate de suprapunerea cu orașul modern Ćuprija. Ulterior, în anii '80, investigațiile s-au concentrat pe

cercetarea și expunerea fortificațiilor. Datorită campaniilor arheologice dintre 1986–1990, au fost identificate locația castrului și a așezării civile. Apoi, în 1989, arheologii s-au concentrat pe unul dintre turnurile castrului de secolele II-IV.

Toate aceste investigații au pus în evidență existența mai multor faze de construcție. O fază mai veche, corespunzătoare primei jumătăți a secolului al II – secolul al III – corespunzătoare fortificației militare, cu descoperiri legate de o *civitas peregrini* care precede această fază, însă fără a descoperi dovezi ale existenței unei așezări civile aferentă castrului (p. 215–216).

Fortificația de epocă romană târzie, identificată pe teren, are un plan neregulat tetragonal, fiind, în opinia autorilor, un oraș fortificat ale cărui începuturi le regăsim în vremea Tetrarhiei sau chiar mai târziu, în timpul dinastiei Constantinieni. Alături de turnul cercetat în 1989, în interiorul fortificației au fost descoperite și urme de clădiri folosite pentru locuire sau chiar ca ateliere. De asemenea, au fost cercetate rămășițele unei clădiri cu zid de piatră care mai păstra încă sistemul de de hypocaust, aflat sub șapa de mortar hidrofob. Prin urmare, s-a considerat că acestea pot fi rămășițele unui stabiliment termal, suprapus de morminte datate la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al V-lea.

Capitolul este completat cu fotografii de teren, din timpul săpăturilor sau cu prelucrări grafice ale profilelor și grundurilor secțiunilor cercetate, precum și cu hărți recente sau istorice ale fortificației.

Din păcate, cercetările au fost abandonate după 1999, datorită bombardamentelor NATO care au lovit structura militară modernă aflată deasupra și au provocat daune vestigiilor aflate dedesubt.

Concluziile acestui capitol se referă la stratigrafia verticală și orizontală a fortificației cu implicații asupra cronologiei sitului. Ea va fi completată, pe parcursul lucrării, și cu studiul tipologic al materialelor.

Al doilea capitol, cu o mare pondere în cuprins, este *Керамика/ Ceramica* (p. 73–120). Este discutată aici, din punct de vedere cronologic și tipologic, ceramica, una dintre cele mai numeroase categorii în cadrul materialului arheologic pentru orice cercetare. Mare parte din acest material îl reprezintă însă fragmentele ceramice. Din punctul de vedere al tipologiei, majoritatea acestora fac parte din boluri și oale. Printre ele regăsim și boluri din terra sigillata, terra nigra, pictate, glazurate sau cu ornamente șampilate. Din punct de vedere cronologic, cea mai veche descoperire se poate încadra în a doua jumătate a secolului I (tip I/1 și I/2), iar cea mai târzie în secolul al VI-lea (I/28 și I/29). Ele erau folosite atât pentru gătit și servit, cât și pentru păstrarea alimentelor. Interesante sunt și tipurile de inspirație La Tene așa numite *Dacian pots* (II/1), datate între secolele II- III. Platourile au fost separate în trei tipuri și încadrate cronologic. Cele două tipuri de cupe sunt specifice ceramicii de sorginte dacică. Amforele au fost

împărțite în șapte tipuri și datate între secolul al II-lea și secolul al VII-lea. Au mai fost clasificate aici și vasele pitthoi, ulcioarele, capacele, paharele și mortaria, datate între secolele II-VI. Capitolul beneficiază de tabele și grafice, care ușurează studiul acestor categorii, precum și de catalogul descoperirilor.

Al treilea capitol aduce în discuție *Керамичке лампе/ Lămpile ceramice* (p. 121–130), ele fiind tratate separat de lămpile din sticlă. S-au luat în considerare lămpile descoperite între 1987–1990. Cea mai veche lampă se datează în secolul I – prima jumătate a secolului al II-lea și provine în opinia autorilor dintr-un atelier din Pannonia. Cele mai multe datează de la sfârșitul secolului al III-lea și prima jumătate a celui următor și fac parte dintre lămpile cu relief figurat, ceea ce denotă un anumit statut pentru garnizoana de aici. Pentru perioada de până în secolul al V-lea, avem două lămpi glazurate, lucrate la roată. Cea mai recentă descoperire de acest gen datează de la începutul secolului V. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor.

Următorul capitol, *Стакло/ Sticla* (p. 131–146), prezintă descoperirile de sticlă, de la vase la bijuterii. Încadrarea tipologică pe categorii a vaselor de sticlă descoperite aici cuprinde boluri, ulcioare și pahare, datate între secolele II-IV, precum și la începutul secolului al V-lea. Lista descoperirilor este completată cu lămpi și brățări de sticlă. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor.

Al cincilea capitol, *Фибуле/ Fibule* (p. 147–156), este unul foarte important în contextul lucrării. Deși nu au fost descoperite în număr consistent, acestea acoperă o perioadă de timp relativ mare, cuprinsă între secolul I și mijlocul secolului al V-lea. Este important de menționat și părerea autorilor că odată cu deschiderea *Scutaria Horreomargensis*, aici se produc probabil și fibulele tip arbaletă. Numărul mic de fibule despre care știm că au fost descoperite aici, a fost pus de către autori pe baza existenței comerțului ilegal cu antichități. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor, ilustrat cu fotografii.

Capitolul al șaselea, *Предмети од метала/ Obiecte de metal* (p. 157–176) discută o întreagă categorie de obiecte, realizate din fier, bronz sau metale prețioase.

La fel ca și la fibule, avem un număr mic de obiecte de metal descoperite până acum. Marea majoritate a acestora se încadrează în categoria materialelor folosite în viața de zi cu zi. Dintre bijuterii, au fost descoperite aici inele de argint, în cercetările făcute în zona barăcilor militare. O altă categorie ilustrată este echipamentul militar precum și armamentul roman. De asemenea, au mai fost descoperite fragmente de vase, pandantive, aplici. Ele se încadrează în aceeași perioadă ca și restul descoperirilor. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor.

Capitolul al șaptelea, *Предмети од косми и поза/ Obiecte de os și corn* (p. 177–184), ilustrează descoperirile de obiecte din os și corn din acest sit, din

păcate în număr restrâns. Aceasta se datorează faptului că majoritatea secțiunilor au vizat sistemul defensiv. Descoperirile de acest fel corespund epocii romane târzii. De menționat este faptul că aici au fost descoperiți și piepteni încadrați cultural în cultura Sântana de Mureș-Cerneahov. Pe lângă piepteni și ace de păr, din catalog fac parte și câteva aplici, un capac și furci de tors. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor, ilustrat cu fotografii.

Capitolul opt, *Предмети од камена и печене земље/ Obiecte din piatră și lut* (p. 185–186), conține o piatră de ascuțit și greutatea de lut. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor.

Capitolul, *Камена пластика/ Monumente figurative și epigrafice* (p. 187–204) prezintă câteva descoperiri de monumente provenite din acest sit. Deși sunt puține și, din păcate, condițiile de descoperire sunt în mare parte necunoscute, printre acestea se găsesc plăcuțe votive, monumente funerare, fragmente de ancadrame, inscripții, statui. Multe dintre ele au dispărut între timp, iar dintre acestea, Petar Petrović a publicat 11 piese. La ele se adaugă inscripția votivă pentru Mithras descoperită în 1990. Autorii au adăugat aici și discuția cu privire la câteva monumente care privesc indivizi care proveneau din oraș, dar care nu au fost descoperite pe teritoriul sitului. Capitolul este completat cu catalogul descoperirilor, ilustrat cu fotografii.

Lucrarea se finalizează cu *Закључак/ Concluzii* (p. 205–214). Acestea privesc legătura dintre urmele fortificației târzii și relația acesteia cu orașul modern, în virtutea unei viitoare puneri în valoare. De asemenea, sunt evidențiate relațiile dintre descoperiri și contextele arheologice. Prezența în oraș a unui atelier de cioplit piatra, descoperirea cameei cu imaginea împărătesei Galleria Valeria, descoperirile numismatice care cuprind două tezaure târzii sunt deosebit de importante, precum și descoperirile de tezaure formate din bijuterii, duc la sublinierea importanței orașului în epoca romană târzie. Prezervarea ruinelor, punerea lor în valoare prin cercetare arheologică este, de asemenea, una dintre concluzii.

Lucrarea este completată cu *Summary* (p. 215–234), rezumatul tradus în limba cu engleză, *Библиографуја/ Bibliografie* (p. 235–250) și *Табле/ Planșe* (de la p. 251 – 44 planșe).

Prin modul de prezentare al descoperirilor, în permanentă legătură cu contextul de descoperire, prin raportarea pe verticală dar și pe orizontală, prin încadrările tipologice fine, dar și prin racordarea la restul provinciei și a Imperiului, lucrarea este foarte importantă pentru istoriografia arheologică a provinciilor dunărene și trebuie luată în considerare, mai ales pentru studiul istoriei romane târzii.